

ՇԻՐԱԿԻՑ ՀԱՅՏՆԻ ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇԵՐՁԱՆԻ
ԳՈՏԻՆԵՐԻ ԶԱՐԴԱՍՏՈՏԻՎՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Շիրակում պեղված են բազմաթիվ տարժամանակյա գոտիներ, սակայն հարկ ենք համարում անդրադառնալ ուրարտական մի քանի օրինակների¹։ Ս.Եսայանը ուրարտական գոտիներն ըստ զարդամոտիվների բաժանում է հինգ խմբերի։ Համաձայն այդ խմբավորման՝ Շիրակից հայտնի բրոնզե գոտիները պատկանում են առաջին՝ երկրաչափական զարդանախշերով, երկրորդ՝ բջջաձև զարդանախշերով և չորրորդ՝ ծիսական զարդանախշերով խմբերին²։

Առաջին խմբին են պատկանում Լենինականից հայտնի գոտին (49X9սմ)³, որի մակերեսը զարդարված է յոթ զարդագոտիներով, որոնցից վերին երկրորդ և ներքին երկրորդ զարդագոտիները կրում են երկու շարքով զուգահեռ դասավորված կետեր, զարդագոտիներից երեքը եզրագծված են զույգ գծերով, կենտրոնական զարդագոտին դատարկ է (նկ. 8)։ Նմանօրինակ գոտու բեկոր պեղվել է 1952 թ. Լենինականի «Մսի կոմբինատի» թիվ 9 դամբարանում (նկ. 4)։ Գոտին ունի ինը զարդագոտի, որոնցից չորսը եզրագծված են զույգ զարդագոտիներով, որոնց մեջ չորս զուգահեռ շարքերով դասավորված են կետերը։ Գոտիների զարդամոտիվի վաղ նմանօրինակները հայտնի են Տլիի դամբարանադաշտից⁴։ Գոտիների համաժամանակյա նմանօրինակները հայտնի են Կարմիր-բլուրից⁵ և հրատարակված են Շ. Քելների ուրարտական գոտիների կատալոգում⁶։

Բջջաձև զարդանախշերով գոտիները բաժանվում են երկու ենթախմբի՝ ձվաձև և շեղանկյուն բջիջներով զարդարված նմուշների։ Շեղանկյուն բջիջները, որոնք ոճավորված կենաց ծառեր են, լինում են սրածայր և կլորացող զագաթներով դասավորված մեկ հորիզոնական շարքով։ Պատկերները դասավորված են ինչպես բջիջների մեջ, այնպես էլ բջիջների զագաթների միջև⁷։ Հայտնի են կլորավուն զագաթներով շեղանկյունաձև բջիջներով շիրակյան երկու նմուշներ Անի-պեմզայի թիվ 6 դամբարանից (նկ. 6) և Կարսի մարզի Զաքիմ գյուղի գանձից (նկ. 7)։

¹ Տե՛ս Ավագյան Բ., Հակոբ Կարանյանի մի հնագիտական հավաքածուի մասին, «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը» հանրապետական յոթերորդ գիտաժողով (ՇՊՄԺ VII), Գյումրի, 2007, էջ 34-40։ Ավագյան Բ., Պատահական գտածոների հավաքածու Լենինականից, Գյումրու Մ.Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի Հայաստանի Հանրապետության անկախության 15-ամյակին նվիրված հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, Գյումրի, 2007, էջ 155-159։

² Есаян С. Урартские бронзовые пояса Ширака и их новые параллели в Западной Армении, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. V, Գյումրի, 2002, էջ 91։

³ Նույն տեղում, էջ 91։

⁴ Техов Б. Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н. э., М., 1977, стр. 125, к 97-5։

⁵ Пиотровский Б. Ванское царство /Урарту/, Изд. Восточной литературы, М., 1959, стр. 112։

⁶ Kellner H., Gertelbleche aus Urartu, Prghistorische Bronzefunde, Abteilung XII, Band 3, Franz steiner vergal, Stuttgart, 1991, tabl. 78-79/341, tabl. 72-73/283-285, 290, 292։

⁷ Есаян С., նշվ. աշխ., էջ 94։

Կարսի գոտին գտնվել է 1904թ., գոտու եզրանախշը նախշված է կետերով, որոնցից անջատվում են արմավազարդերը: Կենտրոնական զարդամոտիվը կազմված է երեք բջիջներից, որոնցից վերինը և ստորինը կազմում են կիսաշրջաններ, կենտրոնական՝ ամբողջական բջիջներում ձախից աջ պատկերված են՝ առաջին՝ աղեղը լարած և ծնկի վրա հենված նետաձիգ, երկրորդ՝ նետաձիգին ընդառաջ սլացող թևավոր ձի, երրորդ՝ ռճավորված կենաց ծառ, չորրորդ՝ ցատկող առյուծ: Վերին կիսաշրջանում ձախից աջ պատկերված են՝ առաջին՝ մարդու զլուխ, երկրորդ՝ կենաց ծառ, երրորդ՝ թևավոր ձի, չորրորդ՝ թևավոր առյուծ, հինգերորդ՝ առյուծի զլուխ: Ներքին կիսաշրջանում ձախից աջ պատկերված են՝ առաջին՝ ցատկող ցուլ, երկրորդ՝ կենաց ծառ, երրորդ՝ թևավոր ձի, չորրորդ՝ թևավոր առյուծ: Գոտու աջ մասը զարդարում է ռճավորված կենաց ծառը, որի չորս ճյուղերը դասավորված են չորս շարքով, նմանօրինակ քառաշար դասավորություն ունի Մյունխենի թանգարանի ուրարտական գոտիներից մեկը⁸ և մասնավոր հավաքածուներից մեկում հայտնված գոտին⁹: Անիպեմզայի գոտին գտնվել է 1930թ. պեղումների ժամանակ, գոտու եզրագոտին զարդարված է ուռուցիկ կետերով և շրջանակներով, շեղանկյուն բջիջները արված է զույգ փորագրված գծերով: Ինչպես Կարսի, այնպես էլ այս գոտին զարդարված է կետրոնական ամբողջական բջիջների և վերին, ստորին կիսաշրջանների շարքերով: Սակայն գոտու բեկորային վիճակը թույլ չի տալիս լիարժեք բնութագրել առասպելական պատկերները: Պահպանված վերին երկու և ստորին մեկ կիսաշրջաններում պատկերված են հինգ կամ յոթ շրջանակներից կազմված երեք վարդակներ: Կենտրոնական բջիջների շարքի պահպանված հատվածներում պատկերված են ռճավորված անգղառյուծ՝ պոչի հատվածը թերի, թևավոր առյուծի մարմնով և գիշատիչ թռչնի գլխով, թերի պահպանված ցլի զլուխ և ոտք, ցատկող առյուծի թերի մարմին՝ առանց գլխի, և վագոլ ցուլ: Վերին կիսաշրջաններից մեկում պատկերված է ցատկող ձի, ստորինում՝ ցատկող առյուծ, մարդազլուխ, ձկան պոչով անգղառյուծ և ցատկող ձի: Գոտու աջ մասում է տեղավորված է կենաց ծառը, որը բաժանված է երեք ճյուղերի: Դրանք ունեն եռաշար դասավորվածություն: Նմանօրինակ կենաց ծառ և մարդազլուխ, ձկան պոչով անգղառյուծ ունեն անհատական հավաքածուներից մեկում տեղ գտած գոտին¹⁰ և Մյունխենի թանգարանում պահպանվող պատահական գտածոներից մեկը¹¹:

Գոտիների չորրորդ խմբին է պատկանում Լենինական 22 հավաքածուի թիվ 11՝ լավ պահպանված ուրարտական բրոնզե գոտու ձախակողմյան բեկորը:¹² Գոտու (նկ. 1) կենտրոնական մասում պատկերված է վագոլ թևավոր անգղառյուծ

⁸ Kellner H., նշվ. աշխ., աղ. 59/224:

⁹ Նույն տեղում, աղ. 55/211:

¹⁰ Նույն տեղում, աղ. 54/206:

¹¹ Նույն տեղում, աղ. 57/221:

¹² Լենինականյան հավաքածուի այս նմուշի հերթական համարն է 11, ոչ թե 49, ինչպես նշված է Թ. Խաչատրյանի «Древняя культура Ширака III-I тыс. до н.э.», Ер., 1975, աշխատությունում, էջ 19 ծան. 71: Թ. Խաչատրյանի կողմից նշված № 49(ա) ֆոնդային համարով գոտին Հայաստանի պատմության թանգարանի մետաղա իրերի զետեղարանում է պահվում Շիրակից՝ Սպանդարյանի դամբարան. գտնված անհատական իրերի հավաքածուի մեջ և բերված է Հայոց ազգագրական ընկերությունից:

գրիֆոն, գիշատիչ թռչնի գլխով և թևավոր առյուծի մարմնով¹³, ներգծված խաչով արևի սկավառակ և կենաց ծառ: Գոտիների որոշ մոտիվներում կենաց ծառին փոխարինում է մարդակերպ աստվածության պատկերը¹⁴: Անգղադանի պատկերում առանձնահատուկ ընդգծված են թևերի փետուրները, առջևի և ետևի թաթերը, տևկած պոչը, վզի և իրանի վրա մանր շտրիխներով ընդգծված են մանր աղվափետուրները¹⁵: Դեմքի վրա ընդգծված են կլոր աչքը և խոշոր ու կետ կտուցը: Ուշագրավ է ճակատից վիզը գնացող փոքր գծիկներով՝ աղվափետուրներով, զարդարված բաշը, որի նմանօրինակները հայտնի են ուրարտական գոտիների մոտիվներում: Անգղադանի նմանօրինակ կարող է հանդիսանալ Արևմտյան Հայաստանից պատահաբար գտնված և Չ. Քելների ուրարտական գոտիների կատալոգում հրատարակված թիվ 255 գոտու առյուծապոչ անգղադանի մոտիվը¹⁶: Անգղադանի նմանօրինակներն են Տլիի դամբարանադաշտի թիվ 40 դամբարանից Ադանայի թանգարանում պահվող գոտիների անգղադանիները:

Ուրարտական գոտիների վրա պատկերված անգղադանիները տարբերվում են պոչերով, հանդիպում են 1. կարիճի պոչով¹⁷ 2. առյուծի պոչով¹⁸, 3. ձկան պոչով անգղադանիները¹⁹: Լեհիսկանյան գոտու անգղադանի պոչը առյուծի է, նմանօրինակները հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի ուրարտական բազմաթիվ գոտիների մոտիվներում: Անգղադանիները ուրարտական արվեստում ծառայել են նաև որպես կահույքի, գահավորակի մաս²⁰:

Գոտու երեք կողմերում հավասար հեռավորության վրա անցքեր են արված, հավանաբար կաշվի կամ կտորի վրա կարելու համար²¹: Գոտու բեկորի վերին հատվածի եզրագարդը զարդարված է ոլորապատկեր զարդաքուղով, որի բազմաթիվ զուգահեռները տեսնում ենք Նուզիից պեղված խեցանոթների վրա, նաև ուշերոնգիդարյան դամբարանադաշտերից հայտնաբերված խեցեղենի և մետաղյա

¹³ Մ. Պետրոսյան, գտնում է, որ գոտու կենտրոնական մասում կենաց ծառի և արևի սկավառակի աջ և ձախ կողմերում պատկերված են եղել զույգ անգղադանիներ, որոնցից պահպանվել է միայն մեկը: Պետրոսյան Մ., Գյումրիի պեղածո գոտու բեկորի զարդանախշերի շուրջ, ԾՊՄԺ I, Գյումրի, 1994, էջ 30-32: Պետրոսյան Մ., Գյումրու ուրարտական գոտու բեկորի մեհենագրերը, ԾՊՄԺ VII, էջ 43-50:

¹⁴ Kellner H., նշվ. աշխ., էջ 59, աղ. 62-63/240, 245, 246, 64/243, 244-65/241, 242:

¹⁵ Есаян С., նշվ. աշխ., էջ 101:

¹⁶ Kellner H., նշվ. աշխ., աղ. 67/255:

¹⁷ Նույն տեղում, աղ. 68-69/266, աղ. 62-63/235:

¹⁸ Նույն տեղում, աղ. 68-69/261, աղ. 62-63/235, աղ. 66-67/255:

¹⁹ Նույն տեղում, աղ. 37/136, աղ. 68-69/266, աղ. 62-63/235, աղ. 66-67/251:

²⁰ Пиотровский Б. Искусство Урарту, VIII-VI вв до н.э., Л., 1962, стр. 45-51, к. 11-24: Hmayakyan S. The study of Urartian monuments in the republic of Armenia (1992-2007), in Aramazd, Yerevan, 2010, p. 17, tabl 9:

²¹ Լոռի-բերդի միջին երկաթի դարաշրջանով (Ք.ա. VII-VI դդ.) թվագրվող, թիվ 2 դամբարանից հայտնի նշանավոր ոսկե դիադեմայի ականախույր, ծայրերին կաշվի կամ կտորի վրա կարելու նպատակով նույնպես մանր անցքեր են արված, նաև Լոռի-բերդի համաժամանակյա (Ք.ա. VII-VI դդ.) թ. 4 դամբարանից պեղված ականախույրի վրա, Деведжян С. Лорд-берд, 1, Ер., 1981, էջ 64-65, 74, նկ. 23 6 1, 23а, 24, 25) և ուրարտական արվեստին բնորոշ որոշ գոտիների եզրերին, Есаян С., նշվ. աշխ., էջ 92-93, նկ. 2-6, էջ 96-97, նկ. 7-10, 12, էջ 100, նկ. 16:

իրերի վրա: Ուրարապտություն զարդաքուղի մոտիվը կարելի է տեսնել նաև Լոնդոնի թանգարանում պահվող, Վանում պեղված ուրարտական վահանի բեկորի վրա և ուրարտական այլ հուշարձաններում: Գոտու բեկորի ներքին հատվածի եզրագարդը զարդարված է պտուղներով և արմավագարդերով, որը Բ.Վուֆտինը գուգակցում է բեռլինյան օրինակի հետ: Ըստ Ս. Եսայանի այս գոտու արմավագարդերը որոշ նմանություն ունեն Էրեբունիի խալդ աստծո տաճարի և պալատի արմավագարդերի հետ²²: Գոտու զարդամոտիվը հաճախ ենք հանդիպում ուրարտական արվեստում: Հաստիկ նշենք կենաց ծառի և արևի սկավառակի գուգակցումը, որը հաճախ է հանդիպում ուրարտական արվեստում, մեկ այլ դեպքում կենաց ծառերի միջև է տեղադրվում արեգակի սկավառակը²³, սակայն մեր գոտու դեպքում գործ ունենք սակավ հանդիպող կենաց ծառի և վարդակի համադրության հետ, որը Բ.Պիտրովսկին նույնացնում է Կարմիր բլուրից հայտնի գոտուն²⁴, Կելերմեսից և Լիտոե դամբանաբլուրից հայտնի ակինակների ոսկե պատյանի կենաց ծառերին²⁵: Կենաց ծառի վրա պատկերված վարդակի նմանօրինակները քիչ են, մեր մոտիվին ռճով նման է Բաղիշի երկրագիտական թանգարանում պահվող, Արևմտյան Հայաստանից հայտնի պատահական գեաձոյի կենաց ծառով և վարդակով մոտիվը²⁶: Ուրարտական ժամանակաշրջանով թվագրվող ռճավորված կենաց ծառերի մոտիվը դիտարկվում է նաև խեցեղենի վրա: Կենաց ծառերով մաքուր կավից կտրվածքում ուղղանկյունաձև բարձրորակ թրծումով կարմրագույն անոթի կանթ հայտնաբերվել է Շիրակում՝ Սև ամրոցի ուրարտական կառույցի պեղումներից: «Սև ամրոցի» կանթի հիմնական մասում կան երեք դրոշմվածքներ (նկ. 13), որոնք կատարված են նույն դրոշմիչով և ներկայացնում են փոքրիկ ուղղանկյունաձև, դաշտի մեջ առնված կենաց ծառի ռելիեֆ պատկերներ: Կենաց ծառի մեկ դրոշմակնիքով խեցաբեկոր է պեղվել նաև Հոռոմի ամրոց-բնակատեղիում (նկ. 11): Կենաց ծառի նմանատիպ պատկերումներ հայտնի են ուրարտական զարդամոտիվներից: Լենինականի գոտու վերին և ստորին եզրագարդերի զարդանախշերը ուրարապտություն զարդաքուղը, սրածայր պտուղներով և արմավագարդերով դրասանգը նույնպես նմանվում է Կելերմեսից և Լիտոե դամբանաբլուրից հայտնի ակինակների ոսկե պատյանների վրայի զարդանախշերի, իսկ ուրարապտություն զարդաքուղը բնորոշ է նաև Կարմիր բլուրից հայտնի Արգիշտի I-ի, Սարգուրի II-ի և Թափրաք-Կալեից հայտնի Ռուսա III-ի վահաններին²⁷: Արևի սկավառակով պսակված և

²² Есаян С., *Աշխ.*, էջ 101:

²³ Kellner H., *Աշխ.*, աղ. 64-65/242:

²⁴ Բ.Պիտրովսկին գրում է, որ Կարմիր բլուրի գոտու վերջնամասում տեղավորված է երիզապատված խիստ ռճավորված կենաց ծառը, նմանատիպ պատկեր կա նաև Անի-Պեմզայից հայտնի գոտու վրա: Այսպես, ռճավորման արդյունքում տարալուծված կենաց ծառի պատկերը այս անդրովկասյան տիպի գոտին մի կողմից կապում է լավ ճանաչված ուրարտական գոտիների խմբի հետ, մյուս կողմից է սկյութական արվեստին բնորոշ այն նմուշների հետ, որոնք ունեն հինարևելյան բնույթի տարրեր: **Питровский Б.** Кармир Блур II, *Ер.*, 1952, էջ 36-37. **Питровский Б.** Ванское царство М., 1959, стр. 242, к. 82, стр. 250, к. 86-87):

²⁵ **Питровский Б.**, *Աշխ.*, էջ 251:

²⁶ Kellner H., *Աշխ.*, աղ. 64-65/241, 242:

²⁷ **Питровский Б.**, *Աշխ.*, էջ 251-252: **Есаян С.**, *Աշխ.*, էջ 91:

սրածայր պտտուկներով դեպի վերն ուղղված ճյուղերով կենաց ծառի նման պատկերներ մեծ թվով հանդիպում են ասուրաուրարտական մշակույթի կնիքների մեջ: Այս գոտու բեկորը դասվում է չորրորդ՝ ծիսական տեսարաններով գոտիների խմբին: Ուսումնասիրելով Մյունխենի թանգարանի գոտիների երկու բեկորները և Լուվրի գոտու բեկորը՝ Ս.Շառայանը եզրակացնում է, որ Լենինականի գոտու բեկորը դասվում է սակավ հանդիպող պատկերներով ուրարտական գոտիների թվին, որին նմանվում են Արևմտյան Հայաստանի տարածքից գտնված նոր գտածոները:

Ծիսական մոտիվներով են Սպանդարյանի դամբարանում պեղված գոտու բեկորները (ՀՊՊԹ 49ա), որոնք կրում են փորագիր կենդանակերպ և երկրաչափական նախշազարդեր (նկ. 5): Գոտին թվագրվում է Ք.ա. IX-VIII դդ.: Բրոնզե մեծ թիթեղից պատրաստած գոտիները կրում էին իբրև զարդ, պաշտպանության միջոց և պաշտամունքի առարկա: Այս գոտիները առաջ են եկել ուշբրոնզիդարյան մշակույթի II փուլից ոչ շուտ և հարատևել են մինչև ուշ ուրարտական ժամանակաշրջանը²⁸: 49ա բրոնզե գոտին ներկա վիճակում թերի է: Պահպանվել են վեց բեկորներ, որոնք կրում են փորագիր կենդանակերպ և երկրաչափական նախշազարդեր: Գոտին թվագրվում է Ք.ա. IX-VIII դդ. և չի դասվում Հ. Ա. Մարտիրոսյանի դասակարգած չորս խմբերից և ոչ մեկին²⁹: Ուշագրավ է բրոնզե գոտու մոտիվը: Գոտու երկու թերի բեկորների վրա պահպանվել են գայլերի/հինգ պատկերներ, որոնցից ամբողջական են միայն երկուսը: Վերին ձախ կողմի գայլակերպ էակի երախը կիսաբաց է, ունի թռչնի ճանկեր հիշեցնող ետևի ոտքեր և հագաթոտնուկ հիշեցնող (յուրաքանչյուրը ութ ճանկ) առջևի ոտքեր: Այս էակին ընդառաջ է գալիս երախը կիսաբաց երկրորդ գայլը, որի պոչը նման է կարիճի պոչի, այն ունի երկու ականջ և չորս թաթ, մինչդեռ առաջինը չունի ոչ պոչ, ոչ ականջներ: Սպանդարյանի գոտու վրա պատկերված անպոչ և անականջ կամ փոքր ականջներով առասպելական կենդանիների նմանօրինակներ են պատկերված Շիրակավանի թիվ 10, 11 Ք.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող դամբարաններում պեղված գոտիների մոտիվներում³⁰: Թիվ 11 դամբարանի գոտու (նկ. 3) բեկորի վերին ժապավեններից մեկի վրա պատկերված է երևակայական անականջ կենդանիների շարք, իսկ ստորին ժապավեններից մեկի վրա՝ փոքր ականջներով կամ եղջյուրներով կենդանիների շարք: Թիվ 10 դամբարանից հայտնի գոտու (նկ. 2) գրեթե ամբողջական 13 երևակայական պատկերներից միայն մեկն է, որ պոչ չունի: Ուշագրավ են Սպանդարյանի գոտու հինգ գայլերի մարմինների վրա շրջանակների մեջ տեղադրված, ռճով տարբեր, հավասարաթև մալթյան խաչերը, որոնք հայտնի են Վանի թագավորության արվեստից, մասնավորապես Այանիսի Խալդիի տաճարի ներքին հարդարման խորաքանդակներից (նկ. 9, 10): Այս մոտիվը բազմիցս կրկնվում է Արևմտյան Հայաստանի տարածքից գտնված ուրարտական գոտիների մոտիվներում, որոնց մի մա-

²⁸ Մարտիրոսյան Հ., *Ուշբրոնզիդարյան բնակավայրեր և դամբարանադաշտեր*, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները 2, Եր., 1969, էջ 32-33, աղ. XXXVIII, աղ. XXXIX:

²⁹ Մարտիրոսյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 33:

³⁰ Թորոսյան Ռ., Խնկիկյան Օ., Պետրոսյան Լ., *Շիրակավանի դամբարանները*, ՊԲՀ, 2, Եր., 1980, էջ 273-277: Թորոսյան Ռ., Խնկիկյան Օ., Պետրոսյան Լ., *Հին Շիրակավան /1977-1981թթ. պեղումների արդյունքները/*, Եր., 2002, էջ 98, նկ. 13, 14:

սը այժմ պահվում է անհատական հավաքածուներում, իսկ մյուսը՝ Մյունխենի ու Ազանայի թանգարաններում³¹։ Առանց շրջանակների, նման հավասարաթև խաչեր են պատկերված Շիրակավանի թիվ 10 դամբարանից պեղված գոտու երեսակայական կենդանիներից մեկի մարմնի վերևում՝ գլխից ձախ, կենդանիներից մեկի դիմաց՝ երկնային լուսատուի տակ, մյուս կենդանուն ընդառաջ թռչող թռչնի տակ և վերջին դեպքում՝ երկու հավասարաթև խաչեր են պատկերված երեսակայական կենդանու իրանի տեղում՝ պոչի մոտ։ Ըստ Ս.Դևեջյանի բանավոր հաղորդման՝ նման հավասարաթև խաչ է պատկերված Լոռի-Բերդի թիվ 49 դամբարանում պեղված բրոնզե թերի թիթեղի վրա։ Մալթյան խաչից իր ոճով լրիվ տարբեր է Տլիի դամբարանադաշտից հայտնի, Ք. ա. XII-X դդ. թվագրվող, թիվ 76 դամբարանի բրոնզե գոտու խաչի մոտիվը³²։ Մալթյան խաչերի մոտիվը մեզ ենթադրություն է տալիս դիտարկելու և եկադրելու լճաշեն-մեծամորյան գոտիների վրա ուրարտական արվեստի ունեցած ազդեցության մասին, մանավանդ որ այս տիպի խաչեր հանդիպում են նաև անտիկ շրջանում. օրինակ՝ նման հինգ խաչեր են դաջված Ք.ա. III-I դդ. թվագրվող, հունաբալտիական մշակույթի պատկանող, Ղազախստանի պետական թանգարանում պահվող արծաթե անոթի հատակին³³։ Բացի մալթյան խաչերից, ուրարտական զարդարվեստի նշանավոր մոտիվներից են կարիճի պոչով օժտված առասպելական կենդանիները։ Ուրարտական զարդարվեստի ցայտուն ազդեցություն է համարվում լճաշեն-մեծամորյան գոտիների վրա հանդիպող մալթյան խաչի և կարիճի պոչով առասպելական էակի համադրությունը, ինչը ենթադրություն է տալիս նման զարդանախշերով գոտիները թվագրելու Ք.ա. IX-VIII դդ. և դասելու Ս.Շսայանի առաջարկած չորրորդ՝ ծիսական խմբին։

Շիրակավանի գոտիների վրա պատկերված երեսակայական կենդանիները առասպելական գայլեր են։ Ինչ վերաբերում է Սպանդարյանի գոտու վրա կենտրոնում պատկերված անականջ և անպոչ առասպելական գայլանման կենդանուն (որի ետևի ոտքերը թռչնի ճակեր են հիշեցնում, իսկ առջևինը՝ հագարտունուկ՝ յուրաքանչյուրը ութ ճակ, իսկ կենդանու իրանի վրայի մալթյան խաչը իր գեղարվեստական հարգարանքով տարբերվում է մյուս չորս գայլերի իրանների վրա եղած միանման խաչերից), կարող է նաև կիսաբաց երախով շուն լինել, որը թռիչքի պատրաստ կանգնած է գայլի դիմաց։ Այս դեպքում գործ կունենանք առասպելական գայլի և առասպելական շան հակադրության հետ, որը թվում է, թե կարող է մի դրվագ հանդիսանալ լճաշեն-մեծամորյան մշակույթում պատմվող առասպելից։ Առասպելի ելությունը և բովանդակությունը դեռ ուսումնասիրության կարիք ունի։ Սակայն ուրարտական մոտիվների առկայությունը գոտու վրա թույլ է տալիս ցուցաբերել այլ մտնեցում և խոսել այստեղ գոյություն ունեցող ուրարտա-

³¹ Kellner H., նշվ. աշխ., աղ. 14-15/64. 26-27/97-99. 28-29/100.101,102, 30-31/103, 52-53/193, էջ 63 նկ. 19։

³² Тегов Б., նշվ. աշխ., էջ 130։

³³ Тревер К. Памятники греко-бактрийского искусства, Памятники культуры искусства в собраниях Эрмитажа, I, М.-Л., 1940, стр. 110-111.

էթիոպիայի հակադրության մասին, որն արտահայտվում է գեղարվեստական մի ղրվագի մեջ և ուսումնասիրության աներաժեշտություն է զգում³⁴:

Հետաքրքիր են երեք արծիվների պատկերները, որոնց թռիչքը կարծես հատուկ խոչընդոտում է գայլերի վագրը: Գոտու այս մոտիվին համահունչ է Շիրակավանի գոտու մոտիվը, որտեղ հավասարաթև խաչերից մեկի վերևում պատկերված թռչունը խոչընդոտում է զլուխը ետ շրջած և երախը լայն բացած երևակայական կենդանու ընթացքը:

Միջևադարյան Հայաստանում արծիվը Գնունիների և Արծրունիների ու այդ տոհմերի մանուկների, ինչպես նաև Բյուզանդական Մակեդոնական արքայատոհմի խորհրդանիշն ու հովանավորն էր³⁵: Ուրարտական շրջանում արծիվի կերպարանքով է պատկերվել Արծիբիդիսի աստվածությունը, որը Խալդիի սուրհանդակն է եղել³⁶: Շիրակում արծիվի զարդանախշով եզակի խեցաբեկոր է հայտնի Հայկաձորի ուշ ուրարտական ամրոցից (նկ. 12)³⁷: Գոտու կենդանակերպ երկու բեկորների մոտիվը կարելի է բաժանել երեք մասի, գայլերով զարդարված վերին և ստորին համաչափ ժապավեններ և կենտրոնում գտնվող սրբագործված տարածք (սակրալ դաշտ): Վերին և ստորին ժապավենների պահպանված մասերում գայլերն են և արծիվներից երկուսը, իսկ կենտրոնում սրբագործված տարածքով պաշտպանված այծիկներն են: Սրբագործված տարածքը թերի է, ոչ ամբողջական, և երևում են միայն երեք այծիկներ: Սրբագործված տարածքից դուրս, այծերի վագրին ընդառաջ, իր թռիչքն է ուղղել արծիվներից երրորդը: Տպավորություն է ստեղծվում, թե արծիվները պահպանում են սրբագործված տարածքը, որը երիզված է եռաշար ձվաձիր զարդանախշով լցված ուղղանկյունով: Գոտու պատկերների ոճավորումը առաձգական է, նկատելի է շարժում պատկերելու ձգտումը: Գոտու վեց բեկորներից չորսի վրա պահպանվել են թերի երկու մեծ եռանկյունիներ, որոնք զարդարված են երկրաչափական զանազան զարդանախշերով, պարզունակ և բարդ փորագիր զարդերով՝ մեծ և փոքր եռանկյունիներ, մեծ և փոքր բեկյալներ, բոլորանախշեր, շրջանակներ, ալիքաձև պատկերներ, եռաշար ձվաձև զարդանախշ: Գոտու զարդարված մակերեսը բոլորված է ալիքաձև պատկերներ հիշեցնող եզրանախշերով: Անչափ ուշագրավ է գոտու ձախ եռանկյան զագաթը, որտեղ իրար միացող բոլորանախշերը ուղղված են դեպի սրբագործված տարածք: Կենսաց ծառի և սրբագործված տարածքի միջև է ընկած թռչող արծիվը:

³⁴ Տիրացյան Գ., Արեշյան Գ., Հնագիտությունը և Ուրարտու-Հայաստան պյոբլեմը, ՊԲՀ, 1990, հ.3, էջ 72: Հմայակյան Ս., Ուրարտական պետության և մշակույթի ձևավորման խնդրի շուրջ, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները 16, Ուրարտական հուշարձաններ, պրակ 3, Եր., 1995, էջ 105-106:

³⁵ Համեմատենք Ք.ա. II-I դդ. թվագրվող հունաբանկտրիական ասեղնագործություններից մեկի մոտիվի հետ, որտեղ թևերը բացած արծիվին ընդառաջ ծաղիկից դուրս է գալիս մերկ երեխա-գինկորը: Тресер К., նշվ. աշխ., էջ 145:

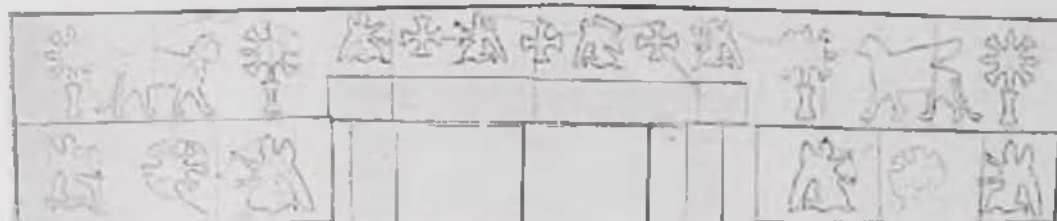
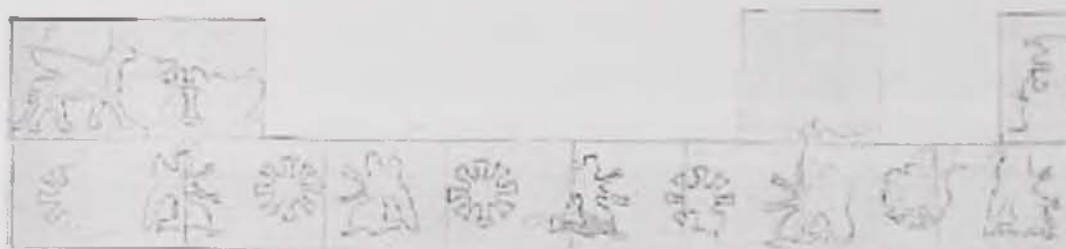
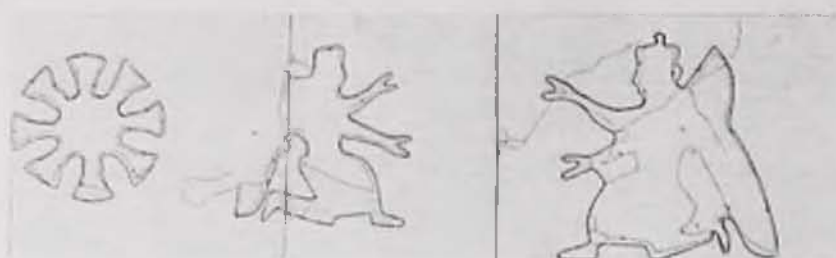
³⁶ Հմայակյան Ս., Վանի թագավորության պետական կրոնը, Եր., 1990, էջ 58-60:

³⁷ Խաչատրյան Հ., Հայկաձորի բնակավայրի 2010թ. պեղումների նախնական արդյունքները, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XIII, Եր., 2010, էջ 123:

9



10



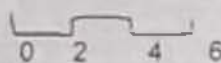
11

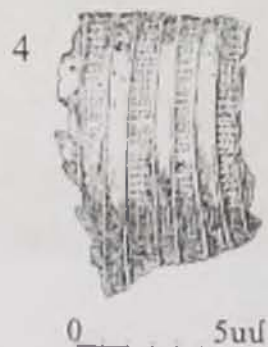
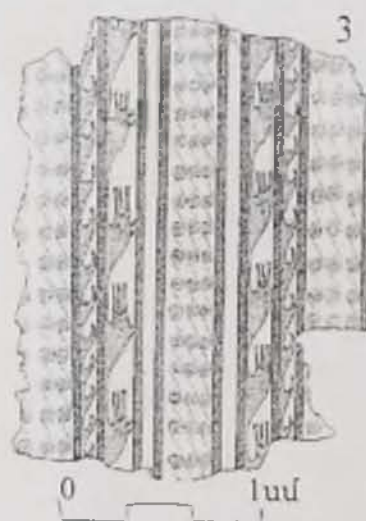
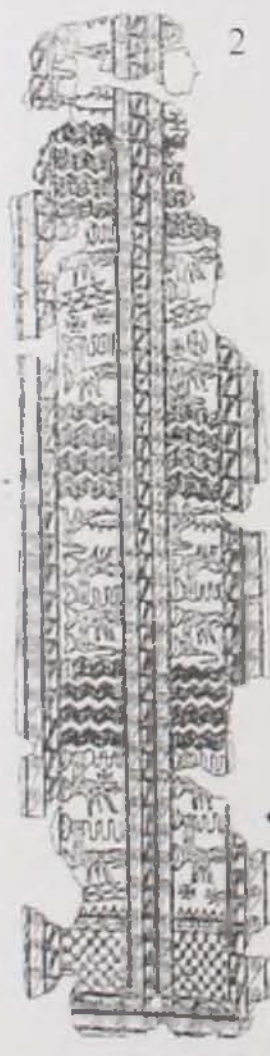
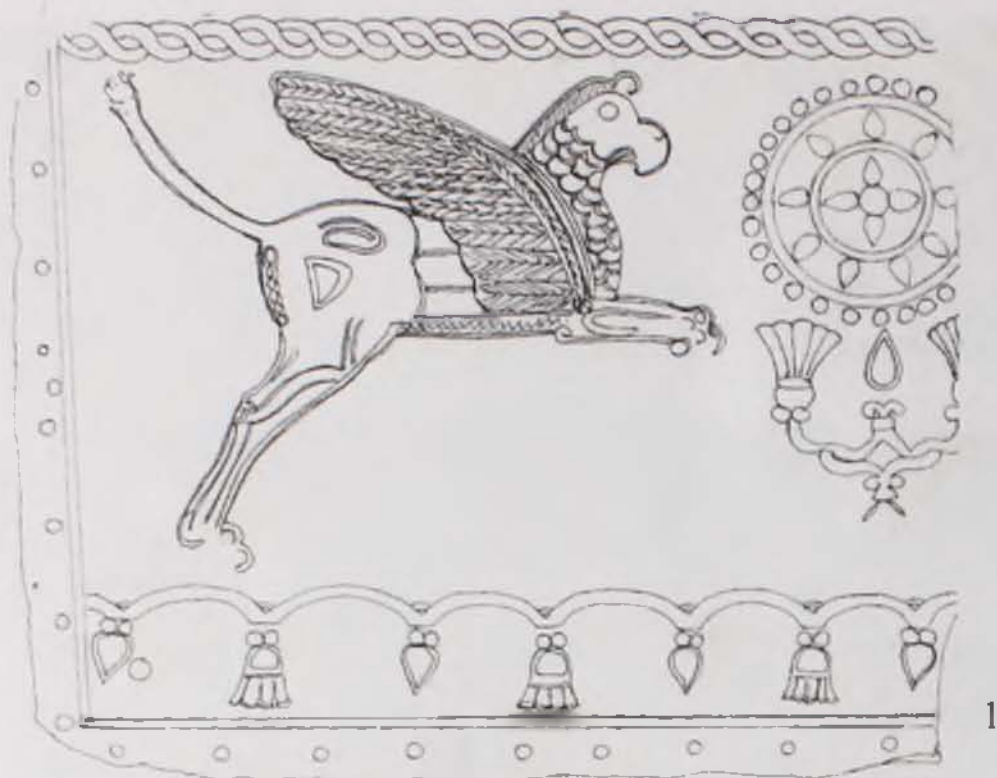


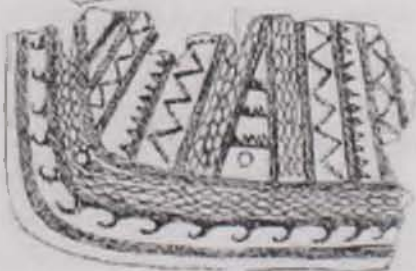
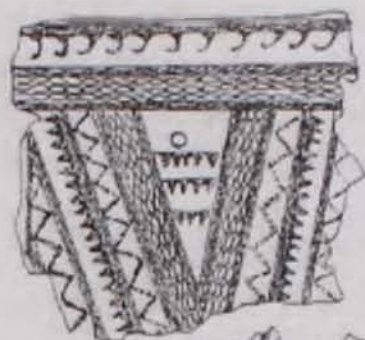
12



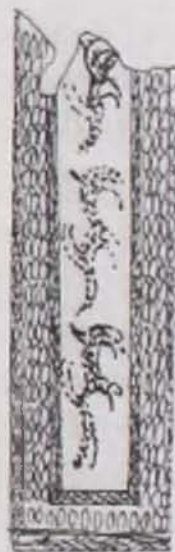
13







5



0 2 4

Այս մեծ եռանկյունիների ավելի պարզունակ զարդանախշերով նմանօրինակները հայտնի են վաղ երկաթի դարով (Ք.ա. XI դ. վերջ - X դ.) թվագրվող Հաղպատի և Ստեփանավանի դամբարաններից հայտնի բրոնզե գոտիների մոտիվներում³⁸։ Առասպելական գայլերի մոտիվի նմանօրինակներից երկրորդը վերջերս հայտնաբերվել է Շիրակավանի դամբարանադաշտից մեկ այլ գոտու վրա³⁹ և թվագրվում է Ք.ա. IX-VIII դդ., սակայն այս գայլերի պոչերը տարբերվում են մեր գոտու գայլերի պոչերից, դրանք առյուծապոչ են։ Հայաստանում և Այսրկովկասում գտնված բրոնզե գոտիների վրա երբեմն լինում են միջանցիկ փոքրիկ անցքեր, որոնք ծառայել են գոտին կապելու կամ ամրացնելու համար։ Սակայն Շիրակավանի թիվ 10 և 11 դամբարանների գոտիները և Սպանդարյանի գոտին այդպիսի անցքեր չունեն և հավանաբար օգտագործվել են բնիկներին հայտնի հատուկ եղանակներով։ Ինչ վերաբերում է առասպելական գայլերի պաշտամունքին, ապա Շիրակում գայլի պաշտամունքի արմատները ավելի խորն են և հասնում են մինչև վաղբրոնզիդարյան մշակույթ։ Այդ է վկայում Մեծ Սեպասար հուշարձանում պեղված գայլի պաշտամունքային տաճարը, որը թվագրվում է Ք.ա. XXVIII-XXVI դդ.⁴⁰։

О МОТИВАХ УРАРТСКИХ ПОЯСОВ, РАСКОПАННЫХ В ШИРАКЕ

Резюме

И. Авагян

Во время раскопок на территории исторического Ширака были раскопаны разновременные бронзовые пояса, среди которых важное значение имеют урартские и датируются VIII-VI вв. до Р.Х. Урартские пояса делятся на пять групп. Ширакские пояса относятся к первой-с геометрическим орнаментом, ко второй-с ромбовидными ячейками и к третьей группе-с культовыми мотивами. К первой группе относятся два пояса из Ленинакан.

В четвертую группу с культовыми сценами можно включить фрагмент пояса с крылатым грифоном, древом жизни и солнечным диском-ном, 11 из коллекции Ленинакан 22 (МИ). К четвертой группе можно отнести обломки пояса (VIII-VI вв. до Р.Х.) из погребения, раскопанного в селе Спандарян (МИ, 49а), которые украшены гравированным геометрическим орнаментом и фантастическими животными.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ավագյան Ինգա Էդուարդի – ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոն, E-mail: inga.avagyan.76@mail.ru

³⁸ Մարտիրոսյան Հ., նշվ. աշխ., ադ. XXXVIII, նկ. 1, 4, 184, էջ 137, նկ. 2, էջ 161, նկ. 65:

Նյութերը պահվում են ՇԵԹ-ում և հրատարակվել են «Շիրակի մշակույթի օրրան» կատալոգում, *Խաչատրյան Հ., Եզանյան Ե., Եր., 2013, թիվ 165, էջ 68-69:*

Տե՛ս Եզանյան Հ., Մեծ Սեպասարի վրա սրբարանի կառուցման դիցաբանական հենքը, 22 ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XIII, Եր., 2010, էջ 5-11: